

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.39>**А. М. Бабенко**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

О. В. Матвеевський

старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін,
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

С. О. Саінчин

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін,
Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА РЕКОМЕНДАЦІЯМИ «ПРОТОКОЛА БЕРКЛІ»

Важливим аспектом розслідування воєнних злочинів є проведення судових експертиз, які дозволяють встановити факти, що підтверджують або спростовують вину підозрюваних. Проблеми, пов'язані з проведенням таких експертиз, часто виникають через складність отримання достовірних доказів у зоні конфлікту, а також через специфіку воєнних злочинів, які можуть включати масові вбивства, тортури, геноцид тощо. Основними проблемами проведення судових експертиз під час розслідування воєнних злочинів є складність збирання доказів, оскільки у зоні конфлікту часто виникають ситуації, коли свідки можуть бути відсутніми або не бажають співпрацювати через страх репресій. Крім того, фізичні докази можуть бути знищені або втрачені. Також важливим аспектом є документування та зберігання, адже забезпечення цілісності та достовірності доказів є критично важливим етапом розслідування, і неправильне документування або зберігання може призвести до втрати важливої інформації. Технічне обладнання та експертиза є ще одним викликом, адже у воєнних умовах доступ до сучасного технічного обладнання може бути обмеженим, що ускладнює проведення повноцінних експертиз. Крім того, розслідування воєнних злочинів часто потребує співпраці між різними країнами та міжнародними організаціями, що може бути ускладнено через політичні чи бюрократичні перепони.

Практичний посібник "Протокол Берклі" пропонує чіткі методологічні рекомендації щодо збору, документування та зберігання матеріалів, які можуть бути використані під час судових експертиз. Використання цього посібника дозволяє забезпечити високий рівень достовірності та точності отриманих даних, що є критично важливим для досягнення справедливості у справах про воєнні злочини. "Протокол Берклі" включає в себе методикку збирання доказів, рекомендації щодо правильного збору та обробки фізичних і цифрових доказів, зокрема фотографій, відео, свідчень свідків та інших матеріалів. Процедури щодо детального опису подій та зберігання інформації про місце та час збору доказів також є частиною посібника. Інструкції щодо правильного зберігання доказів, щоб уникнути їх пошкодження або втрати, а також поради щодо налагодження співпраці з міжнародними судовими установами та організаціями, що займаються розслідуванням воєнних злочинів, є важливими аспектами "Протоколу Берклі".

Незважаючи на переваги використання "Протоколу Берклі", виникають певні проблеми під час проведення експертиз за зібраними матеріалами. По-перше, недостатня підготовка або недосвідченість осіб, що збирають інформацію можуть призвести до помилок у зборі та документуванні доказів. По-друге, фізичні умови у зоні конфлікту можуть ускладнювати забезпечення належного зберігання зібраних матеріалів, що може призвести до їх пошкодження або втрати. По-третє, правові та бюрократичні перепони можуть ускладнювати міжнародну співпрацю, що впливає на ефективність проведення експертиз.

Ключові слова: протокол Берклі, судові експертизи, воєнні злочини, докази, криміналістичні експертизи, он-лайн архів для документування воєнних злочинів, слідчий, військові експертизи.

Постановка проблеми. Військова агресія РФ принесла в Україну масові порушення міжнародного гуманітарного права та правил ведення війни, вбивства та каліцтва цивільного населення, знищення цивільної інфраструктури, помешкань громадян, мародерство та інше. Тривалий час до таких кримінальних правопорушень не застосовували поняття «воєнні злочини». У законодавстві України відсутнє поняття «воєнні злочини», але в КК України передбачені «військові злочини»: мародерство (ст. 432), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433), погане поводження з військовополоненими (ст. 434), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435).

Розслідування таких злочинів на постійній основі почалось під процесуальним керівництвом Офісу Генерального прокурора в різних правоохоронних структурах (ДБР та Національна поліція, СБУ і інші) набрало обертів лише в 2022 році. На сьогоднішній час у ДБР створено спеціальне управління з розслідування воєнних злочинів, яке збирає доказову базу щодо причетності представників влади, службових, військових осіб РФ та інших країн до розв'язання та ведення агресивної війни проти України. Водночас військові злочини, скоєні на території України, є надзвичайно масштабними, а їх розслідування передбачає дослідження значного обсягу подій, ретельне збирання безлічі доказів і проведення великої кількості судових експертиз [3], що суттєво ускладнює і самий процес доказування і терміни розслідування.

Доказові матеріали для проведення судових експертиз під час війни збирати

складно: в Україні створений центр накопичування інформації про воєнні злочини на платформі додатку «Дія», але матеріали, що до нього надходять, можуть бути зафіксовані з порушенням використання криміналістичних методів, правил процесуального законодавства, що ускладнює доказовість висновків експертів за цими матеріалами; експертам необхідно удосконалювати апробовані методики при роботі з такими доказами; протокол Берклі [11], якій на міжнародному рівні є практичним посібником, щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права ставить перед законодавством України, щодо правил проведення судових експертиз та Кримінальним процесуальним кодексом України безліч питань, які потребують вирішення.

Таким чином, виконання експертних досліджень значно ускладнюється та іноді застосовування методики дослідження, яка апробована збільшує час дослідження або в загалі не дає позитивних результатів. Надання експерту можливості під час виконання експертизи самостійно вирішувати питання її застосування надало б можливість скоротити терміни проведення судових експертиз в умовах воєнного стану та підвищити ефективність системи експертного забезпечення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам використання спеціальних знань у кримінальному провадженні під час війни приділяли увагу Г. К. Авдєєва [3] і інші науковці однак пропозиції цих науковців стосуються скасування монополії державних експертних установ на проведення всіх видів судових

експертиз та запровадження санкцій до судового експерта у разі порушення ним професійних обов'язків.

Виходець Ю. О. і інші автори в своїх наукових роботах стверджують, що правильне фіксування інформації з відкритих джерел під час розслідування відіграє дуже важливе значення і називає методичним путівником фіксування Протокол Берклі (це практичний посібник з використання цифрової інформації з відкритим вихідним кодом при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права, розроблений школою права Університету Каліфорнії в Берклі разом з представниками ООН) [11].

Саме Виходець Ю. О. вказує на те, що протокол можна використовувати в якості міжнародних стандартів для проведення інтернет-розслідувань воєнних злочинів, використовуючи вказані в ньому методи та процедури для збирання, аналізу та зберігання цифрової інформації з дотриманням професійних, правових та етичних принципів [5, с. 70-76]. Він також вказує, що даний процес складається з наступних етапів [5, с. 70-76]: виявлення інформації (онлайн запити, моніторинг); попередня оцінка даних; колекціонування та збереження даних, тобто фіксація і вилучення цифрової інформації з Інтернету в такий спосіб, що дозволяє підтвердити певні факти навіть тоді, коли з першоджерела інформація була видалена (резервне копіювання даних, завантаження контенту, виготовлення скрінів екрану тощо); верифікація даних (перевірка надійності джерел даних та правдивості їх змісту); проведення слідчого аналізу, тобто інтерпретація даних, формулювання висновків, ідентифікація прогалін, з'ясування значення отриманих даних для процесу розслідування [5, с. 70-76].

Але проблема виконання експертних досліджень на матеріалах, що зібрані без спеціальних криміналістичних методів та з порушенням процесуальних правил в умовах масового вчинення воєнних злочинів і обмежених ресурсів щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні залишається неопрацьованою.

Метою статті є аналіз нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності для виявлення проблем, що перешкоджають ефективному використанню спеціальних знань при розслідуванні воєнних злочинів, розроблення напрямів реформування системи експертного забезпечення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

З початку воєнної агресії на території України правоохоронці зареєстрували безліч випадків воєнних злочинів, серед яких значна частина стосується порушень законів та звичаїв війни, пропаганди війни, вбивств, катувань, руйнувань мирної інфраструктури та будинків громадян, а також інших злочинів.

На сьогодні за зареєстрованими воєнними злочинами проведено понад 15 000 експертних досліджень, з яких більшість були балістичними, вибухо-технічними, трасологічними, портретними, товарознавчими та іншими [8]. Ці дослідження допомагають встановити обставини вчинення злочинів та зібрати докази для подальшого притягнення винних до відповідальності.

Загальний перелік воєнних злочинів визначено у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут). Згідно з міжнародним правом, відповідальність за воєнні злочини несуть не лише особи, які їх вчинили, але й командири військових підрозділів, якщо вони знали або повинні були знати про можливість вчинення правопорушень підлеглими та не вжили заходів для їх попередження або припинення (ст. 86 Першого протоколу до Женевських конвенцій 1949 р.) [5, с. 70-76]. Громадськими організаціями разом з Офісом генерального прокурора в Україні створено онлайн-архів для документування воєнних злочинів, що відбуваються під час конфлікту. Цей архів є важливим інструментом для збереження доказів і забезпечення справедливості. Він поділяється на сім основних категорій, кожна з яких охоплює різні аспекти злочинів, скоєних під час війни. Категорії архіву наступні.

1. Вбивство мирних мешканців. Ця категорія включає всі випадки навмисного вбивства цивільних осіб. Документуються

обставини, місце та час злочину, а також особи, які можуть бути причетні до вбивства. Зібрані матеріали можуть включати свідчення очевидців, фотографії, відеозаписи та інші докази.

2. Напади на цивільне населення або цивільні об'єкти. У цю категорію входять всі види атак на цивільних осіб або об'єкти, що не мають військового значення. Це можуть бути обстріли житлових будинків, шкіл, лікарень та інших громадських місць. Документуються наслідки нападів, кількість постраждалих, руйнування та інші деталі.

3. Руйнування населених пунктів. Ця категорія охоплює випадки цілеспрямованого знищення або пошкодження інфраструктури населених пунктів. Це можуть бути руйнування будівель, доріг, мостів, комунікаційних мереж тощо. Збираються дані про масштаби руйнувань, їх вплив на життя місцевих мешканців та економіку регіону.

4. Взяття заручників та тортури. У цій категорії документуються випадки захоплення цивільних осіб у заручники, а також застосування до них тортур. Збираються свідчення постраждалих, медичні висновки, фотографії та відеозаписи, що підтверджують факти насильства.

5. Незаконна депортація. Ця категорія включає випадки примусового переміщення цивільних осіб з їхніх домівок. Документуються обставини депортації, кількість депортованих осіб, умови їхнього утримання та інші деталі, що свідчать про порушення прав людини.

6. Напади на релігійні споруди та об'єкти культурної спадщини. У цю категорію входять випадки руйнування або пошкодження релігійних споруд, музеїв, пам'ятників та інших об'єктів культурної спадщини. Документуються масштаби руйнувань, їх вплив на культурне життя громади та збереження історичної спадщини.

7. Зґвалтування. Ця категорія охоплює випадки сексуального насильства, скоєного під час війни. Документуються свідчення постраждалих, медичні висновки, фотографії та інші докази, що підтверджують факти зґвалтування.

Створення такого архіву є важливим кроком у забезпеченні справедливості та

притягненні винних до відповідальності. Зібрані докази можуть бути використані в судових процесах, як на національному, так і на міжнародному рівні. Архів також служить важливим джерелом інформації для дослідників, правозахисників та журналістів, які працюють над висвітленням воєнних злочинів військовослужбовцями РФ. Цей онлайн-архів допомагає зберегти пам'ять про жертви та забезпечити, щоб їхні історії не були забуті. Він також сприяє підвищенню обізнаності про масштаби та наслідки воєнних злочинів, що є важливим для запобігання подібним злочинам у майбутньому.

Накопичення доказів про воєнні злочини є лише підготовчим етапом до їх розслідування. Вина воєнних злочинців має бути доведена через ретельне збирання необхідних доказів. Під час такого розслідування потрібно не лише довести, що злочини були вчинені, а й пов'язати їх із конкретними особами, висунути їм обґрунтовані обвинувачення та притягнути до відповідальності. Це вимагає комплексного підходу, що включає використання спеціальних знань у різних галузях науки, техніки та права.

Важливим аспектом є забезпечення належного документування і фіксації доказів. Правильне фіксування інформації з відкритих джерел під час розслідування відіграє критично важливу роль. Використання міжнародних стандартів та методологій, таких як Протокол Берклі, сприяє підвищенню якості та надійності доказової бази. Під час такого розслідування необхідно не лише довести, що злочини були вчинені, але й пов'язати їх з конкретними особами-злочинцями, висунути їм обґрунтоване обвинувачення та притягнути до відповідальності.

У процесі розслідування воєнних злочинів проводиться безліч різних експертних досліджень, кожне з яких має свої специфічні завдання та методи. Ось основні з них [9]:

1) Судово-медична експертиза потерпілих, звинувачуваних та інших осіб проводиться найчастіше в судово-медичній практиці і становить близько 70-80 % всіх медичних експертиз. Цей розділ судово-медичних експертиз надають можли-

вість встановити наявність, особливість та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, ступінь втрати працездатності, стан здоров'я, симуляції, агравації, штучні хвороби і калічення членів, стать та статеву зрілість, все інше, що стосується статевої особливості людини, вік людини, алкогольне та наркотичне сп'яніння та ін. Об'єктом експертизи є тіло людини та матеріали медичних обстежень чи діагнозів. Проведення експертного дослідження ускладнюється, як що людина знаходиться на тимчасово окупованій території та не може досягнути вільної частини України.

2) Судово-медична експертиза трупа вирішує наступні питання: чи маються на трупі тілесні ушкодження, який характер та механізм цих ушкоджень, яким предметом вони були нанесені, прижиттєві чи посмертні ці ушкодження, за який час до настання смерті вони спричинені, чи міг постраждалий сам собі нанести ці ушкодження, чи міг рухатися постраждалий з цими ушкодженнями, в якому положенні знаходився постраждалий при нанесенні ушкоджень, чи належать залишки трупу конкретної особі, на які хвороби страждав потерпілий, чи є на трупі ознаки, що свідчать о професії людини, та багато інших. Об'єктами експертизи є трупи людей або його частини. Доставка трупів з окупованих територій не можлива. Більш того, злочинці ретельно ховають сліди своїх злочинів і в розпорядженні експертів іноді є тільки фотозображення та відеозаписи, що дуже ускладнює, а іноді унеможливає проведення експертизи. За час перебування трупу у захороненні відбуваються незворотні процеси гниття, які знищують сліди злочину на трупі.

3) Судово-біологічна експертиза або судово-медична експертиза біологічних об'єктів, які виступають у якості речових доказів, досліджує різні об'єкти біологічного походження: кров, сперму, волосся, піт, слину, виділення полових органів жінки, виділення з носу, мочу, кал, меконій, сировідну змазку, кістки та інші ткани та органи людини. Речові докази біологічного походження різноманітні і до їх дослідження залучаються особи, які володіють спеціальними знаннями в різних областях науки. При проведенні судово-генетич-

ної експертизи досліджуються інші виділення тіла, яка встановлює: якими саме є ці виділення, чи належать вони конкретній людині, ДНК-структуру цих речовин, їх локалізацію та інше. При дослідженні волосся вирішуються наступні питання: чи є об'єкти волоссям, яка видова належність волосся, з якої частини тіла ці волосся, чи випали ці вони чи вирвані, чи мало місці зміна волосся, чи походить волосся від конкретної особи. Головна проблема об'єктів дослідження даних видів експертиз – їх швидке знищення шляхом змивання, поховання або гниття,

4) Судово-балістичні експертизи призначаються для вирішення широкого кола задач ідентифікаційного і діагностичного характеру, пов'язаних з дослідженням вогнепальної зброї та боєприпасів, слідів пострілу. Об'єктами судово-балістичної експертизи є вогнепальна зброя, боєприпаси, їх частини, сліди пострілу. При вирішенні ідентифікаційних задач може бути проведено ототожнення конкретного екземпляра зброї за стріляними кулями, гільзами, дробом по залишкам слідів на цих предметах частинами зброї (стволом, запірним механізмом, патронником та інше). Визначається також групова належність зброї, боєприпасів або їх частин. Діагностичними судово-балістичними дослідженнями встановлюють належність досліджуваних об'єктів до вогнепальної зброї, їх вид, колір, модель, зразок, технічний стан зброї та боєприпасів, обставини пострілу на місці події, взаємне розташування зброї і ураженого об'єкту в момент пострілу. Знищення зброї, збір слідів пострілу на місці події унеможливає проведення не тільки ідентифікаційних але й діагностичних досліджень. Тут навіть відео- та фотофіксація можуть бути недостатніми особливо, якщо вони зроблені без дотримання правил судової фотографії та відеофіксації.

5) Вибухотехнічна експертиза досліджує вибухові пристрої та їх частини, механізм скоєння вибуху та його наслідки, умови вибуху та причини що його спричинили. До вибухотехнічної експертизи належать вибухові пристрої заводського виготовлення (снаряди, мина, вибухівка

та інше), обставини вибуху, залишки вибухових речовин та снарядів, сліди згорання вибухових речовин. Вибухотехнічна експертиза вирішує наступні питання: чи є предмет вибуховим пристроєм, чи є речовина вибуховою, що спричинило вибух, який боєприпас спричинив вибух, за якими обставинами він стався, який склад вибухового пристрою, яка вибухова речовина була у вибуховому пристрої, потужність вибуху за його наслідками та ін. Вибухотехнічні експертизи встановлюють, що саме стало причиною того чи іншого руйнування: яка саме була випущена ракета, звідки вона прилетіла, яка її модифікація. Для точного встановлення виду вибухового пристрою, напрямку його дії, відстані та напрямку його прильоту необхідні частини вибухового пристрою, сліди вибуху та точна фіксація місця руйнування з різних боків, під різними кутами та на різній відстані. Більш того сліди вибуху дуже часто швидко зникають у зв'язку з ремонтними, відновлювальними, будівельними роботами комунальних служб або самих злочинців, що не зацікавлені в встановленні істини в кримінальному провадженні.

б) Трасологічні експертизи. До об'єктів трасологічної експертизи традиційно включаються сліди людини (рук, зубів, ніг, взуття тощо), знарядь та інструментів, сліди транспортних засобів та їх частин, сліди тварин. Трасологічна експертиза вирішує ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні, та ситуаційні задачі. Дактилоскопічною експертизою вирішують: чи мають місце сліди рук людини на вилучених з місця події предметах, чи придатні вони для ідентифікації особи, якою рукою і якими пальцями руки залишені сліди, у результаті яких дій залишені сліди, у який послідовності залишені сліди, давність утворення слідів, чи є якісь особливості руки що залишила сліди, чи містять виявлені сліди ознаки професії людини, що їх залишив, який вік та стать особи, що залишила сліди, чи залишені сліди певною особою та ін. Дані експертні дослідження важливі тому що, наприклад, зберегти сліди рук протягом тривалого часу на деяких предметах дуже складно без їх спеціальної фіксації дактилоскопічними

засобами, а фотографувати їх можливо тільки з використанням криміналістичної техніки.

7) У практиці розслідування воєнних злочинів досить часто виникає необхідність ототожнення людини за ознаками зовнішності. Залежно від обставин справи для вирішення цієї задачі застосовуються як окремі слідчі дії так і шлях призначення експертизи з метою ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Цей окремий вид ідентифікаційних досліджень, який називається експертизою ототожнення (ідентифікації) особи за рисами зовнішності, полягає в роздільному та порівняльному аналізі зовнішніх прикмет особи, які відобразилися на фотографічних знімках, із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання, і розрахунків взаємного розташування ознак зовнішності. Метою цих досліджень є встановлення тотожності конкретної особи, зображеної на представлених досліджуваних об'єктах – фотознімках. Фото-портретна експертиза призначається у ситуаціях, коли органи розслідування або суд не мають можливості іншим шляхом достовірно встановити особу при розшуку безвісно зниклих або злочинців, огляді і дослідженні невідомого трупу, визначити факт належності документів, що засвідчують особу їх власникові та інші обставини. Об'єктами портретної експертизи є фотознімки та їх репродукції, на яких зафіксовані портрети ототожненої особи. Це можуть бути фотознімки особи в документах, фотознімки в поліграфічній продукції, аматорські та професійні художні знімки. Все частіше експертиза проводиться по зображенню осіб, отриманих з телевізійних систем контролю приміщень та засобів. Разом з фотопортретами, що підлягають дослідженню на експертизу надаються порівняльні зразки. В якості порівняльних зразків найбільш придатними є фотознімки, виготовлені з дотриманням правил сигналістичної (розпізнавальної) фотографії.

8) Судові інженерно-технічні експертизи призначаються у тих випадках коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання в техніці. Можливості технічної експертизи досить широкі. До них

входить: визначення стану механізмів і придатності їх для виконання конкретних технічних операцій; виявлення технічних причин дефектів механізмів і часу їх виникнення; встановлення причин події і визначення тяжкості її матеріально-технічних наслідків; виявлення технічних причин порушення технологічного процесу; встановлення відповідності кваліфікації працівника характеру виконуваної їм роботи; вирішення питання можливості виконання певних дій у заданих технічних умовах; встановлення технічних недоліків у роботі підприємства з метою розробки заходів щодо їх усунення. Об'єкти технічної експертизи дуже різноманітні. Найчастіше об'єктами стають споруди, верстати, транспортні механізми і апарати, засоби сигналізації і комунікації, прилади управління механізмами, вимірювальні прилади і пристосування, інструменти, готові промислові вироби, технічна документація тощо. У процесі вирішення питань технічного характеру можуть виникати такі питання: чи знаходяться об'єкти в справному стані, чи правильно змонтовані системи, яка причина несправності засобів, чи є ремонт доброякісним, чи має дана машина дефекти, чи є причина певного дефекту, чи правильно організована робота на даній виробничій ділянці та ін.

9) Судово-товарознавча експертиза – експертиза дослідження властивостей виробів з метою визначення їх фактичного стану і вартості. Будь-які бойові дії пов'язані з певними руйнуваннями. Але враховуючи терористичну тактику російських військ, спрямовану на знищення об'єктів цивільної інфраструктури, житлових будинків, закладів освіти тощо, масштаби руйнувань стали особливо значними. Відповідно, постала необхідність не лише документувати руйнування та пошкодження, але й оцінювати вартість їх відновлення. Це обумовило значний попит на експертів відповідних спеціальностей. При цьому нерідко для оцінки масштабів руйнувань експертам доводиться виїжджати на територію, що граничить із зоною інтенсивних бойових дій, що піддає їх життя та здоров'я підвищеній небезпеці. Судово-товарознавчою експертизою можливо визначити розміри збитків. Після отримання

відповідних документів, що підтверджують право власності на майно, на об'єкт виїжджають експерти. Вони фотографують, сканують об'єкт, а потім визначають розмір збитків. Щодо підрахунку збитків, то необхідно провести будівельно-технічну експертизу, коли зруйнована будівля: склад, майновий комплекс, житло. Дуже специфічними і необхідними для розкриття воєнних злочинів є експертизи, при проведенні яких визначається втрачена вигода від господарської діяльності.

Оскільки руйнування є наслідком злочину, то відкривається кримінальне провадження, і вже в рамках цього кримінального провадження слідчі направляють постанову про призначення судової товарознавчої експертизи певного виду. Юридичні та фізичні особи можуть звернутись і з власної ініціативи. Відповідно до процесуальних кодексів України, що в першому, що в другому випадку, висновки експертизи будуть доказом у суді.

10) Технологічна експертиза проводиться у тих випадках коли в процесі доказування виникає необхідність у встановленні фактів на основі вивчення особливостей обробки, виготовлення зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу для напівфабрикату, що мають місце у процесі виробництва продукції, а також для визначення можливостей і використання на практиці найбільш ефективних та економічних виробничих технологій, судово-економічна експертиза, яка ґрунтується на дослідженні слідів відображення і закономірності утворення в документах інформації щодо господарської та фінансово-економічної діяльності підприємств і організацій усіх форм власності, почеркознавча експертиза, що дозволяє досліджувати інформаційне поле почерку людини, технічна експертиза документів, яка дозволяє виявити кримінальне втручання в різноманітні документи.

11) До групи спеціальних воєнних експертиз входять експертизи, які аналізують певні військові дії та факти. Серед цих експертиз виділяють військово-лікарські експертизи, які стосуються медичного обстеження військових з метою визначення їх фізичного, психологічного та морального стану, готовності до вій-

ської служби, рівня підготовки та відповідності обраної військової професії. При аналізі ведення бойових дій виконуються військово-тактичні експертизи метою яких є встановлення факту відповідності виданих наказів існуючій бойовій обстановці, вивченню розташування бойових підрозділів у тактичному маневрі та правильності дій командирів, відповідності вимог бойових статутів збройних сил практиці дій в конкретній обстановці. Військово-технічні експертизи використовуються при дослідженні дій механізованих підрозділів та вирішують наступні питання: чи відповідає технічний стан бойової техніки поставленій бойовій задачі, чи можливе виконання наказу з використанням визначеного технічного стану підрозділу, чи вплинув технічний стан підрозділу на неможливість виконати наказ та інше. Спеціальною військовою експертизою можуть бути перевірені дії керівників окремих підрозділів, штабу збройних формувань, командування головному штабу збройних сил ворожої сторони. Одним з об'єктів цих видів досліджень є накази, вказівки та інші документи, що видаються керівниками ворожої армії. Вилучення цих матеріалів дуже ускладнено під час бойових дій і можливість їх отримання складна.

12) Комп'ютерні експертизи. Повномасштабне вторгнення супроводжувалось численними кібератаками. В цілому лише за перше півріччя 2022 року було зафіксовано 1,35 тис. кібератак. При цьому втручання відбувалось не лише в інформаційно-телекомунікаційні системи військових об'єктів, але й об'єктів критичної інфраструктури цивільного призначення (комунальні підприємства, енергетика тощо). Цілком природно, що вказані кібератаки, чи хоча б найбільш масштабні з них, потрібно було належним чином задокументувати для подальшого доказування провини країни-агресора. Разом з цим, задіяння експертів-військовослужбовців (фахівців з комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень) для спеціальних заходів по забезпеченню безпеки та відбиттю агресії унеможливило їх залучення до фіксації злочинних дій у кіберпросторі.

13) Активне застосування окупаційними військами безпілотних літальних апаратів

підвищило актуальність такої нової експертної спеціальності, як «Дослідження безпілотних літальних апаратів (БПЛА), які призначені для радіоконтролю і перехоплення систем мобільного зв'язку, фото-, відеоконтролю за об'єктами на місцевості». Так само використання військових роботів, а точніше захоплення ворожих роботизованих військових систем може потребувати залучення для їх дослідження експертів з дослідження робототехнічних систем спеціального призначення.

14) Але окрім нових досить затребуваними стають й деякі старі експертні спеціальності. Так, у березні 2022 року Кримінальний кодекс України [1] було доповнено статтею 114-2, яка передбачає відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень нерідко виникає потреба встановити, чи можливо по фотографії чи відеозапису встановити точне місцезнаходження зафіксованого військового об'єкту.

Варто зазначити, що деякі з вищезгаданих напрямків досліджень є новими і потребують розробки науково-методичної бази. Кількість кваліфікованих спеціалістів у цих галузях наразі є обмеженою. Підготовка нових фахівців потребує значного часу, що ускладнюється мобілізацією людей, які мають достатній рівень базових знань для відносно швидкого освоєння нових напрямків досліджень. Тобто збирання доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів потребує призначення значної кількості судових експертів. Слід зауважити, що в умовах воєнного стану збір доказової інформації відбувається не зовсім звичним порядком. Наприклад, значна кількість доказів отримується у вигляді відеозйомки та фотозображень які виконані без використання правил судової фотографії, не мають масштабних лінійок, орієнтирів, вказівок на напрямки розташування доказів. Дуже

часто відсутні орієнтовні, оглядові, вузлові та масштабні способи фіксації місця події та окремих її ділянок.

Співробітники експертних установ не в змозі виконувати свої професійні обов'язки через неможливість порушувати межі апробованих методик, які не дозволяють експерту вільно моделювати свою діяльність, відноситися до дослідження, як до наукової роботи. Так як ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [7] містить заборону на проведення недержавними експертами криміналістичних (понад 30 видів), судово-медичних та судово-психіатричних експертиз, а державні експерти не в змозі порушити методику дослідження, то велика кількість доказів у кримінальних провадженнях, що до воєнних злочинів повертається без виконання, доказова інформація не збирається.

Експерт з міжнародного кримінального права У. Вілей [4] наголошує, що масштаби ймовірних воєнних злочинів в Україні настільки значні, що українській владі важко самостійно впоратися з цими проблемами. Тобто збір доказів, які зазвичай здійснюються через судові експертизи, в умовах воєнного стану значно ускладнюється порівняно з мирним часом.

На відміну від України, у країнах-членах Ради Європи залучення експертів здійснюється згідно з «Керівними принципами щодо ролі призначених судом експертів у судових процесах держав – членів Ради Європи». Згідно з цим документом, суд може залучати будь-якого експерта, який володіє спеціальними знаннями, незалежно від того, чи є він державним або приватним і чи зазначений він у переліку експертів. Робота ж іноземних експертів в розслідуванні воєнних злочинів дуже ускладнена. Так в Україні тривалий час вже працюють співробітники NFI в команді з розслідування воєнних злочинів в Україні. Група, яку Нідерланди відправили в Україну, складається з детективів з нідерландської військової поліції Marechaussee, а також співробітників нідерландського інституту криміналістичної експертизи. Але всі вони залучені до розслідування лише у якості спеціалістів-консультантів. Причиною такого вико-

ристання професіоналів стали недосконалі закони нашої країни.

Ще один шлях подолання проблеми полягає у впровадженні в українську криміналістику положень цифрової криміналістики, яка є наукою про розкриття злочинів, пов'язаних з комп'ютерною інформацією, дослідження цифрових доказів та методи їхнього пошуку, отримання і збереження. Експерт Колодіна А. С. зазначає, що цифрові технології дозволять перейти від слідчого до змагального типу кримінального процесу [7].

Для цього законотворцю потрібно створити новий правовий механізм застосування кримінального закону та новий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, який наблизить кримінальне процесуальне законодавство України до європейських стандартів. Таким чином, централізований слідчо-обвинувальний процес перетвориться на змагальний і знищить монополію на формування підстав правозастосовних актів [7].

Цифрова криміналістика дозволить по-новому поглянути на процес збору, отримання, збереження, аналізу та подання електронних доказів (також відомих як цифрові докази) для отримання оперативно-розшукових даних і проведення розслідування у різних видах злочинів.

Висновки. В останні роки в Україні зафіксовано великий обсяг воєнних злочинів, розслідування яких потребує проведення значної кількості судових експертиз. В умовах воєнного стану виникли серйозні проблеми з використанням установлених методів експертних досліджень, що впливає на достовірність і відповідність результатів експертиз. Основні труднощі пов'язані з браком об'єктів дослідження та неможливістю залучення іноземних експертів через обмеження, передбачені Законом України «Про судову експертизу» [10]. Цей закон дозволяє проводити судово-експертну діяльність у криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертизах лише державним спеціалізованим установам.

Органи або особи, які призначають експертизу, повинні звертатися до експертів, внесених до державного Реєстру атестованих судових експертів. Водночас залу-

чення іноземних фахівців можливе лише для спільного проведення експертиз за згодою органу або особи, що призначили експертизу. Це обмежує можливість використання міжнародного досвіду та знань у розслідуванні воєнних злочинів.

Для розв'язання цих проблем необхідно реформувати судово-експертну діяльність в Україні, враховуючи досвід країн-членів Ради Європи. Основними напрямками реформування повинні стати:

1. Скасування монополії усталених методів досліджень: Надання експертам можливості самостійно моделювати етапи дослідження та відстоювати свої висновки в суді. Це сприятиме більшій гнучкості та інноваційності у проведенні експертиз.

2. Зміни до Закону України «Про судову експертизу»: Надання рівних можливостей для роботи іноземним експертам, що дозволить залучати міжнародних фахівців і використовувати їхній досвід і знання.

Ці заходи дозволять підвищити ефективність розслідування воєнних злочинів, забезпечити достовірність і надійність зібраної доказової інформації, а також вдосконалити систему експертного забезпечення правосуддя в Україні. Це важливий крок до наближення українського кримінального процесуального законодавства до європейських стандартів, що сприятиме більш ефективному та справедливому розслідуванню і судовому розгляду воєнних злочинів.

Реформування системи судово-експертної діяльності, враховуючи виклики та умови воєнного стану, є критично важливим завданням для забезпечення справедливості та правосуддя. Надання експертам більшої свободи у використанні методик, залучення іноземних фахівців та спрощення процедур збору доказів допоможуть зміцнити систему правосуддя і зроблять її більш адаптованою до сучасних викликів. Це також сприятиме зміцненню міжнародного співробітництва в розслідуванні воєнних злочинів та забезпечить більш надійну і справедливу правову систему в Україні.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05 травня 2001 р. (редакція станом на 2024 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 15.04.2024)

2. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI (редакція станом на 2024 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 15.04.2024)
3. Авдєєва Г.К. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в Україні; Збірник статей: Питання боротьби зі злочинністю, № 43 (2022), том 1, <http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15815>. (дата звернення: 15.04.2024)
4. Власенко В. 'Що може стати надійними доказами злочинів армії РФ в Україні' (*Deutsche Welle* (Німеччина), 08.04.2022) (дата звернення: 11.04.2024)
5. Виходець Ю.О. Окремі питання використання osint при розслідуванні злочинів в умовах військової агресії РФ. *Правові новели*. 2022. № 18. С. 70-76.
6. Женевська конвенція «про поліпшення долі поранених на полі бою», прийнята 22 серпня 1864 на міжнародній конференції, скликаній Федеральною радою Швейцарії.
7. Колодіна А.С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2022. С. 378-380.
8. Литвиненко Д.О., Шульженко А.В. Судова експертиза під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 419 - 421. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/100.pdf (дата звернення: 15.04.2024)
9. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень; Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0#w1_3 (дата звернення: 15.04.2024)
10. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII Редакція від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.04.2024)
11. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права (перекл. з англ.). Вид. офіц. Нью-Йорк, Женева, 2020. 119с. URL: [<https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/BerkeleyProtocol-Ukrainian.pdf>](<https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>) (дата звернення: 18.07.2024).

Babenko A., Matvieievskiy O., Sainchyn S. Problems of conducting forensic expertise during the investigation of war crimes according to the recommendations of the "Berkeley Protocol"

An important aspect of war crimes investigations is the conduct of forensic examinations, which allow establishing facts that confirm or refute the guilt of suspects. Problems associated with conducting such examinations often arise due to the difficulty of obtaining reliable evidence in a conflict zone, as well as due to the specifics of war crimes, which may include mass murders, torture, genocide, etc. The main problems of conducting forensic examinations during war crimes investigations are the difficulty of collecting evidence, since situations often arise in a conflict zone when witnesses may be absent or unwilling to cooperate due to fear of reprisals. In addition, physical evidence may be destroyed or lost. Documentation and storage are also important aspects, as ensuring the integrity and reliability of evidence is a critically important stage of the investigation, and improper documentation or storage can lead to the loss of important information. Technical equipment and expertise are another challenge, as access to modern technical equipment may be limited in wartime, making it difficult to conduct full-fledged expertise. In addition, war crimes investigations often require cooperation between different countries and international organizations, which can be complicated by political or bureaucratic obstacles.

The Berkeley Protocol provides clear methodological recommendations for collecting, documenting, and storing materials that can be used in forensic examinations. Using this manual ensures a high level of reliability and accuracy of the data obtained, which is critical for achieving justice in war crimes cases. The Berkeley Protocol includes evidence collection methods, recommendations for the proper collection and processing of physical and digital evidence, including photographs, videos, witness statements, and other materials. Procedures for detailed descriptions of events and storing information about the place and time of evidence collection are also part of the manual. Instructions on the proper storage of evidence to avoid damage or loss, as well as advice on establishing cooperation with international judicial institutions and organizations involved in the investigation of war crimes, are important aspects of the Berkeley Protocol.

Despite the advantages of using the Berkeley Protocol, certain problems arise when conducting expert examinations of the collected materials. First, insufficient training or inexperience of those collecting information can lead to errors in the collection and documentation of evidence. Second, physical conditions in the conflict zone can make it difficult to ensure proper storage of the collected materials, which can lead to their damage or loss. Third, legal and bureaucratic obstacles can complicate international cooperation, which affects the effectiveness of the expert examinations.

Key words: *Berkeley Protocol, forensic examinations, war crimes, evidence, forensic examinations, online archive for documenting war crimes, investigator, military examinations.*